

zik. A kései mozaikművesség már nem helyi műhelyek tevékenységén alapult, ide is utazó művészek jöttek.

Viszonylag komolyabb mennyiségű opus sectile, illetve e műfaj és a tessellatum technika vegyes terméke fordul elő Lugdunumban. Ezeket régebben egészen korai időkre helyezték; felsővárosi lelőhelyük, annak i. e. 43-i kezdetei is erre csábítanak, azonban itt a tessellatumokkal vegyes előfordulásaik stíluskritikai alapokon nyugvó datálásokat tettek lehetővé; közülük többet a hadrianusi, másokat az antoninusi-korai severusi korra kellett helyezni. De még a tetrarchia korára és későbbre is datálható opus sectile mű, sőt egy Magnentius érme alapján 350-re is kelteznek közülük. H. Stern megfigyelte, hogy e műfajt eleinte középületekben alkalmazták, az Odeon opus sectileje 160-ból, a színházé 121-ből származik; az e technikájú padlók csak később váltak magánlakások díszévé.

A lugdunumi tessellatum padlók javarészt többszínű geometrikus és növényi elemekkel díszlenek, s csak néha készültek alakos képekkel. A polychromia különösen a későantoninusi kortól a III. sz. közepéig dívott, egybeesve az említett fő virágzási periódussal. A geometriák ekkor sem változatos; nagyobb mozgalmasságot csupán a kazettarendszerekben elhelyezett mintázatok között találunk. A kazettabeosztásos nagy mozaikok, a Rhône-vidék e feltűnő csoportja Lyonban is képviselve van, (a balácai 31-es helyiség mozaikja is ilyen), azonban végső fokon e szerkezet eredetét Stern is Itáliában találja meg. E stílusnak legkorábban ismert ősül egy ostiai mozaikot említ, (e fejlődés kezdetén szerintünk a teramói padlózat áll!), a lyoni mozaikstílus tán legfejlettebb emléke is ezek közül való; egy 225-re keltezett ilyen padló a galliai kazettás stílus betetőzése.

A képes elemek e korban gyakran meander-svasztika rendszerek hajlataiba beillesztve tűnnek elő. Igen meg szívlelendők azok az egybevetései, amelyekkel az egyes gall-germán területek geometriarokosságait, a motívum-előfordulások intenzitását figyeli. Így egyes esetekben helyi elsőbbségeket, máskor meg közeli tájak kírlelte művészeti eredmények — így Trier — átvételét állapítja meg. De határozottan talál Lugdunumban I—II. sz.-i itáliai előképeken alapuló hagyományos ízlést, sőt ilyen gyakorlatot kialakító bizonyos helyi konzervativizmust is. A részletlemzések terén külön helyet enged az akantus indázatok stílusváltozataiból levont megfigyeléseknek. A Gallia—Germániára jellemző különleges stílizált virágstílus e műfajon belül sajátos helyi változatokat is megteremtett. Így H. Stern megállapít egy Lyon vidéké — Trier—Köln közötti szűkebb területet, amelyen a gall-germániai floreális stíluson belüli külön helyi változatok lelhetők fel s amelyeknek főideje a III. sz. A III. sz. 2. feléből fennmaradt mozaikok a „postseverusi idők” széteső, laza, száraz geometriáját mutatják, a galliai virágstílus ezen belül azonban a tetrarchia korszakáig is elhúzódott. A jelen munka is példázza, hogy a római mozaikok stílus-kutatásának középponti feladata a mintaszerkezetek egészeinek, az együtteseknek a tanulmányozása.

A képes ábrázolatos mozaikok száma mindössze 8,5%-ot tesz ki. E tekintetben Lugdunum Svájc és Belgica északi területeivel azonos helyzetű és a rajnai vidék mögött marad. A konzervált mozaikok egyharmada azonban ezek közül való, ami az ilyen emlékek értékelt voltából érthető. Az alakos mozaikok között három típust találunk; az egyik a középemlékmás, a másiknál a mintázatok rekeszei között találunk kisebb képeket, s ismeretes egy harmadik megoldás is, ennél a kép keretforma fríz gyanánt köríti a padlózatot. Ez az elbeszélő képciklusokra módot adó változat Gallián kívül leginkább Afrikában elterjedt. A lugdunumi mozaikképek leggyakrabban mithologikusak, ritkábban évszakábrázolatosak, de akadnak közöttük cirkuszi jelenetek is. A képes mozaikok egy kivételével 170/180—230 közötti félszázadra helyezhetők. Legkorábbi a Meleager—Atalanta jelenetes padló, ez oktagonális középképével még 150 körülre keltezhető. E korai mű után a Kálvária Dionysos — évszak mozaikja nyitja meg a képes mozaikok sorát. Ennek sötét alpból előtűnő remek középképe Lugdunum mozaikművészetének tetőfokát jelenti. Egy

175—200 közé helyezett cirkuszi kocsiverseny-jelenet a körülfutó alakok térben egymásfeletti ábrázolásával a későantoninusi képrendezésnek a kor reliefjeiről már megfigyelt sajátosságait ismétli.

A severusi barokk patetikus-nyugtalan, művészetileg mégis érdektelenebb, nehézkes vonásokkal kifejező képstílusának is vannak emlékei (évszak mozaik, 138. sz.). Kivételes finomságú középkép mindazonáltal ebben a korban is előfordul. A tengeri tárgyú témák mögött szerző afrikai hatást érez, egy tengeri jelenet képsávjából álló keretmezőt a III. sz. 1. felére helyez (101. sz.). E téma tekintetében nagyobb biztonságot Afrika és Itália kapcsolatainak tisztázása fog jelenteni.

Tudománytörténeti érdekességként jegyzi fel a szerző, hogy Lyon nagyszámú római épületmaradványai és azok mozaikjai közötti téma — rendeltetés összefüggéseket a helyi amatőr kutatás már évszázada megfigyelt.

Végül a középkori Lyon kisebbszámú mozaikemlékeit adja, közöttük két karoling-kori padlózatot. Az egyik, képes mozaik római kori kapcsolatokra utal, a másik opus sectile, s e műfaj helyi továbbélését mutatja. Ezeket stílusuk, témáik alapján H. Stern egy franciaországi és északitaliai csoporttal együtt a Benedek rend sajátos mozaikművészetével hozza összefüggésbe, amely ókori hagyományokat is tudatosan őrzött meg.

Kiss Ákos

Otto von Hessen, Die langobardische Keramik aus Italien. Wiesbaden 1968. Deutsches Archäologisches Institut Roma. Franz Steiner Verlag GMBH. 12 + 49 lap, 10 kép, 31 fényképes tábla, 1 rajzos tábla melléklet.

Amikor a hazai langobard, gepida és korai avar keramika vizsgálatokhoz a jövőben elengedhetetlenül fontos könyvet üdvözlöm és bemutatom, ugyanazzal szeretném kezdeni, mint a Szerző. Az itáliai langobard fazekasság emlékeivel éppen 80 esztendeje egyetlen munka sem foglalkozott, azok a kutatók tehát (időrendben): e sorok írója és J. Werner, akik a pannóniai langobard keramika itáliai továbbfejlődésére felfigyeltek, valósággal légüres térbe kerültek, lévén az itáliai összehasonlító anyag mindössze 8 db között edény. — Az igazsághoz ugyan az is hozzátartozik, hogy a sokat emlegetett pannóniai alap akkoriban 18 edényből állott s abból Lombardia felé még kevesebb, csupán 5 példány mutatott. Az összehasonlítás tehát gyenge lábakon állott itt is — ott is.

Az itáliai langobard keramika közöletlen volta akkor kezdett igazán terhéssé válni, amikor az elmúlt évtized módszeres ásatásainak eredményeként egyedül a magyarországi langobard edények száma meghaladta a 90 darabot s ennek megfelelően szaporodtak azok is, amelyek „longobardiai” összehasonlító anyagot követeltek. E sorok írója megsejtve, hogy az itáliai és pannóniai kapcsolatok talán legfontosabb bizonyítéka és útbaigazítója éppen a keramika, amennyire lehetőségei engedték, gyekezett kinyomozni és eredetiben tanulmányozni az olasz gyűjtemények langobard edényeit; ez mintegy 60 példány esetében sikerült is. Tanulmányozáson, vázlatok készítésén túl egyébre alig gondolhatott, amit látott, mégis kielégítő volt: korábban nem remélt összefüggések sorozata tárult fel. E munka közepette értesült arról, hogy ezekkel az elfelejtett edényekkel újabban módszeresen foglalkoznak, új felvételeket és rajzokat készítenek róluk, bepecsételt mintáikat lepacskolják, — mindezt a Szerző elvégezte.

Otto von Hessen, akinek az utóbbi években egész sorozat szép és fontos langobard és bajor publikációt köszönhetünk, természetesen teljes munkára törekedett, igyekezett felkutatni és elérni valamennyi múzeum, gyűjtemény és magángyűjtemény idevonatkozó anyagát. Anyaggyűjtésének tárgya, mint előljáróban leszögezi, a langobardok pannóniai korszakában hirtelen fellépő és teljesen kialakuló keramika. Ezt az új edényművészetet a langobardok és gepidák készen vitték magukkal 568-ban Itáliába (ez évben éppen 1400 évvel ezelőtt),

ahol már csak mérsékelten fejlődött tovább. Általában karesúsdotak és magasodtak valamelyest az edények. — A katalógusban a Szerző, bizonyos elvi megfontolásokból, nem dolgozta fel az itáliai langobard temetők ún. „római” edényeit, csak a nyilvánvaló „barbár-római” keveréktípusokat.

S itt álljunk meg egy szóra. Már maga a pannóniai langobard edényművészség is egyfajta átmeneti stádiumot tükröz. Közel fele a Dunától északra fekvő területekről magukkal hozott Elba-vidéki (jórészt szabadkézzel formált) edénytípusokból áll. Kétségtelen, hogy ezek Itáliából eddig hiányoznak, teljes kivésésük mégis kétséges, mivel Testonaban és Inverunoban szabadkézzel formált kis fazekak is kerültek elő. Nem érintve a jellegzetesen pannóniai langobardnak mondott keramika problematikus eredetét, az utóbbi formák mellett a langobardoknál, különösen pedig a gepidáknál szép számmal tűnnek fel későantik-bizánci készítmények, sőt helyi „barbár” utánzásukra is van példánk. Korántsem mindig egyszerű tehát eldönteni származásukat, eltekintve attól a kérdéstől, hogy mind az eredeti darabok, mind utánzataik közvetlenül is eljuthattak Itáliába a langobardokkal és gepidákkal.

Az anyaggyűjtésben, mint említettem, az itáliai temetők Duna-vidéki eredetű langobard-gepida típusai kaptak elsősorban helyet. Csak hogy nálunk éppen e keramika tiszta germán eredete kétséges. Már maga az a tény, hogy nagyjából egyidőben lép fel a Pannonia Prima és Valeria területén élő langobardoknál és a Pannonia Sirmiensiére támaszkodó gepidáknál bizonyos későantik barbár összefonódásra, helyi gyökerekre utal, nem is beszélve az edények kitűnő iszapolásáról, korongolási technikájáról, világos és sötétszürke égetéséről, valamint bepecsételt és besimított díszítéséről.

A katalógusban nem szerepel edények közé tartoznak Nocera Umbra vörös, illetve narancsszínű füleskorsói és fazekai (— reméljük hamarosan láthatjuk ismét őket a temető O. v. H-től előkészített teljes publikációjában —), a fiesolei Via Riorbico sírjainak izgalmas edényei (— köztük a 22. és 24. sírok egyszerű füleskorsói talán pannóniai hagyományra mennek vissza —) míg ugyanott a Piazza Umberto I. sírjainál nem teljesen világos, miért vesz át a korábbi publikációból két későantik edényt s miért tekint el a harmadik újraközlésétől.¹ Kicsit sajnáljuk tehát ezeket a megszorításokat, mivel az itáliai langobard fazekasság olyasmi átmeneti stádiuma szorul kissé háttérbe, ami a pannóniai keramika vizsgálatokat színesebbé teszi.

A minden kívánalmat kielégítő, elegáns és pontos katalógusban és szép fényképes tábláin összesen 103 edény szerepel, valamint a bresciai S. Salvatore és Teatro Romano jelentős telep cserépanyaga. Ezt az imponáló mennyiségű anyagot kiegészíti a Szerzőtől most közölt bepecsételt díszítésű palack a Verona közelében fekvő Buttapietraból.² Valószínűleg nem ebbe az összefüggésbe kívánczó edény csak egy van, a vestonei kisméretű besimított díszítésű füleskorsó, amely alighanem az egyetlen IV–V. századi Duna-vidéki barbár edény Itáliában.³

Ami az itáliai anyag formái elemzését és csoportosítását illeti (a még közöletlen 62 langobard és 73 gepida edénnyel együtt) mintegy 460 darab Kárpát-medencei előzmény ismeretében, a Szerző eredményeit úgyszólván minden ponton meg kell erősítenünk. Az itáliai formák, mint arra a Szerző is nyomatékosan utal, legalább annyira (szerintünk: jobban) kapcsolódnak ugyanis a gepida fazekassághoz, mint a langobardhoz.

A kiöntősöves fazekak eddig is ismert bepecsételt díszítésű összefüggéseivel (Testona—Kápolnásnyék, Békésszentandrás stb.) újabban megszaporodtak a besimított díszítésű hazai példányok. Az utóbbiakat Itáliában eddig csak egy bresciai cserép képviseli. Kulaes,

érdekes módon, nincs az 568 előtti Duna-vidéki anyagban, annál jellemzőbbé válik a következő korai avar fazekasságra. Eredetkérdése nagyon szétágazó, alighanem a Szerző jár helyes úton, amikor térben és időben egymástól függetlennek látszó fellépését faedény előzményekkel magyarázza.

Az itáliai langobard keramika gerincét a németül nem éppen szerencsésen „Beutelflasche”-nak nevezett edények alkotják. Jobbnak tűnik az O. v. H.-től javasolt „Kürbisgefäß”, bár mi továbbra is kitartunk a körteforma mellett. Egyaránt előfordulnak bepecsételt és besimított díszítésű változatban. A nagyon hasonló, kisméretű példányokat valamivel alább „Beutelbecher” néven csoportosítja. Formailag különösen az utóbbiak állanak közel a gepida edényművészséghez. Erre utal az edények gyengébb technikai kivitele, valamint gepida jellegű, lazább rendszerű (vagy éppen rendszertelen) bepecsételések is.

A következőkben tárgyalt hengeresnyakú palackok nyilván sajátos itáliai formák, hullámvonal-díszes vörös színű változataikra alább még visszatérek. A kisméretű füleskancsók éppannyira egyedi készítmények, mint korabeli Duna-vidéki előzményeik. Végül az ún. „főzőedények” vagyis a díszítetlen házikeramika, — ha számuk egy kissé tovább szaporodna — a jövőben alighanem nagyobb figyelmet fog érdemelni, mivel többnyire pontos másolatai gepida és langobard edényeknek.

A díszítmények között első helyen állanak a bepecsételt minták. A könyv a változatokat természetesen méretben, összefoglaló rajzos táblán csoportosítja (32. tábla). A gondosan összegyűjtött és elemzett mintakincs három területi egységre bomlik: Piemont, Nyugat-Lombardia és Kelet-Lombardia. A további összehasonlító vizsgálatokhoz komoly figyelmeztetést kapunk a Szerzőtől. Itálián kívüli germán telep leletek alapján ugyanis a csont és bronz pecsételő szerszámokat csontfaragók és bronzöntők készítették különböző fazekasok számára. Ez sok esetben nyilván nálunk is így van és valóban óvatosságra int. Az olyan folyamatos edényművészségben azonban, mint a Duna-vidéki és a korai itáliai langobard, mégsem mentesíthet a jövőbeli részletes összevetésektől.

A késői VI. korai VII. századi itáliai langobard fazekasok, — ha lehet — sűrűbben alkalmazták a besimított díszítést, a besimított háló illetve rácsmintát, mint pannóniai elődeik. Ebben is a gepida fazekassághoz állottak közelebb. Maga a tény pedig újabb figyelmeztetés azok számára, akik ezt az öt évszázadon át általánosan használt Kelet- és Közép-európai díszítést szeretnék a hunkor fél évszázadára sűríteni, különösen ha cserép töredékeken szerepel.

A későantik típusú fazekakon alkalmazott sűrűbb vagy ritkább hullámvonal díszítés lényegében megegyezik a késői gepida — korai avar környezetben fellépő bizánci és antikizáló keramika mintáival.

J. Frecher függelékben közölt petrografiai vizsgálatai nagyon fontosak. Ha egyelőre nem is sikerült az edények származásának meghatározására csálthatatlan módszert kidolgoznia, vizsgálatai mégis a jövő útját jelzik. Hasonló vizsgálatokra nálunk is sort kell keríteni s az eredményeket a legkorábbi itáliai langobard keramika analízisével összevetni.

Otto von Hessen összefoglalásában megállapítja, hogy a langobard keramika elsősorban Észak-Itáliában terjedt el, az umbriai Nocera Umbrában már csupán távoli kisugárzásként jelentkezik a római túlsúlyú fazekas környezetben. Az anyag jelenleg két csoportra oszlik: piemontira és bresciaira. Az előzőben egy-két „sorozat-árú” is előkerült, az utóbbi helyen pedig kisebb sajátos műhellyel lehet számolni. Ennek ellenére, messzemenően egyetértek a Szerzővel abban, hogy nagyobb fazekas központok soha sehol nem alakultak ki a langobardok-

¹ Otto von Hessen, Die langobardenzeitlichen Grabfunde aus Fiesole bei Florenz, München 1966.

² Ua. I ritrovamenti barbarici nelle Collezioni Civiche Veronesi del Museo di Castelvecchio. (Verona

1968) 41., 36. t.

³ Piero Simoni, La tomba barbarica di Vestone. Annali del Museo Gavardo 4 (1965) 1–8. Részletes ásatási adatokkal, de rossz keltezéssel.

nál. Az edények túlnyomó többsége egyéni készítmény s ez nemcsak a formára, hanem az anyagra és minőségre is vonatkozik. Az itáliai langobard keramikát egyelőre nem lehet jól keltezni, feltehetőleg a VII. század közepéig használták, készítették.

A fentiekhez a következőket szeretném hozzáfűzni. A körte alakú langobard-gepida keramika eredetét a mi feladatunk kutatni és megoldani, — langobard viszonylatban nem is állunk messze tőle. Itáliában ezek már egyértelműen langobard edények, a katalógus összeállításának helyességéhez tehát szó nem férhet. A hazai és olaszországi edények összevetése mégsem könnyű feladat, éppen az O. v. H-tól is hangsúlyozott egyéni formaadás, díszítés és technika miatt. Ugyanez a mi edényeinkre még fokozottabban áll, szemben az itáliaiakkal egyetlen sorozatúru vagy testvérpéldány sincs eddig közöttük. Ami annál meglepőbb, mivel ma már elég nagy számokkal dolgozhatunk. Így pl. a bepecsételt edények terén 65 Duna-vidéki (25 langobard és 41 gepida) edény állítható párhuzamba 56 itáliai példánnyal. Közlebbi rokonságot mégis alig 6—8 itáliai edény-nyel lehet kimutatni.

A legtöbb fejtörést a két terület azonos ütemű tovább fejlődése okozza. Néhány kelet-dunántúli korai avar temetőnkben előkerült ugyanis mintegy 7—8 darab késői VI. korai VII. századi bepecsételt díszítésű körte alakú edény. Anyaguk a korábbi periódushoz képest nemhogy romlott volna, hanem inkább javult, ugyanakkor kissé karesúsodtak, magasodtak, pecsételt mintáik is az itáliai továbbfejlődésre emlékeztetnek. Azonos alapokból táplálkozó szabályszerű helyi továbbfejlődés, avagy közvetlen itáliai hatás? — egyelőre bajos volna eldönteni. Egy tény: különösebb nehézség nélkül meg lehet őket különböztetni 568 előtti „előzményeiktől”. A bajor temetőnkben (Kelheim, Feldmoching, Linz-Zizlau) szórványosan jelentkező bepecsételt díszítésű körte alakú edényekkel sem tudunk egyelőre mit kezdeni. Kivétel nélkül gyenge anyagú, a közepesnél is gyatrabb készítmények, tehát aligha mások, mint az itáliai (avagy avarkori pannóniai?) keramika helyi utánzatai.

S végül néhány szót a vörösszínű palackedényekről. Színük, sima felületük, alakjuk egyértelműen későantik (italo-bizánci?). Pecsételt mintáik viszont itáliai langobard eredetűek. Koruk ismeretlen (Flero és Brescia környéke 21. tábla 77—78). Talán legjobb, néha bepecsételt, továbbfejlődött változata a zalavári és fenékpusztai ún. „frank” keramika, amelyről Cs. Sós Ágnes kimutatta, hogy semmi köze a frankokhoz, magam pedig kalandos helyi későrómai származtatási elméletekkel szemben, későantik (bizánci) rokonságukat hangsúlyoztam. A sokszáz éves avar-langobard kapcsolatokat itt nem részletezhetjük, ám ezek a VIII. sz. végén — IX. század elején élénkebbé válnak mint valaha. Vajon nem kellene ezen az úton is tovább nyomozni ennek a rejtélyes későantik gyökerű edényművességnek az eredetét?

Ezek azok a gondolatok, amelyeket a tényleges részletvizsgálatok előtt Otto von Hessen alapvető fontosságú művéhez fűzhetek.

Bóna István

J. Reitinger, Bibliographie zur Ur- und Frühgeschichte Österreichs (ausgenommen Römerzeit) 1939—1960. Wien 1965. Notring der wissenschaftlichen Verbände Österreichs. 308 lap.

Ez a gyűjtemény a harmadik az osztrák terület ősi és korai középkorára vonatkozóan. Az első 1931-ben jelent meg és a megkezdéstől 1929-ig tartalmazza az ősrégészeti anyagot. A második, amely 1940-ben jelent meg, az 1930—1938 közötti szakirodalmat foglalja magában. Mindkettőt Richard Pittioni állította össze. A Pittioni-féle bibliográfiák erősen befolyásolták Reitingert művét. Beosztása, számozási módja, topográfiai rendszere csaknem teljesen azonos. Ez a tulajdonsága elősegíti azt, hogy az előző kötetekkel együtt könnyen használható.

Ősrégészeti bibliográfiákban általában nem bővelkedünk; inkább csak részletkérdések irodalma lát

napvilágot egy-egy monográfia, vagy tanulmány kiegészítéseként. Az antik világ emlékeiről szóló irodalmat több helyen régóta rendszeresen nyilvántartják (Archäologische Bibliographie, Marouzeau) és ezért Reitinger is kihagyja a római kort, utalva a „Pro Austria Romana” bibliográfiai rovatára, amelyet R. Noll készít. A régészeti irodalom összefoglaló nyilvántartása — mint a Banner — Jakabffy, vagy az Archaeologiai Értesítő évenkénti bibliográfiája — kivételes teljesítmény.

A Reitinger-féle bibliográfia felosztása a következő: három főrésze van 1. Általános rész, 2. Őstörténeti kultúrkorszakok, 3. A római kort követő időszak. Ebből kitűnik, hogy a gyűjteményben azokat a közleményeket találjuk, amelyek a keltakorig, majd pedig az V. századtól X. századig terjedő időre vonatkoznak. A bibliográfia 2174 tételben mintegy 2200 címet sorol fel. Ebből az általános rész 410, az ősrégészet 1118, a korai középkori rész 646 tételt foglal magában. Az általános rész a módszertani írások felsorolásával kezdődik. Idetartozik a kutatástörténet, a műemlékvédelem, az ásátási módszerek és a muzeológiai kérdések irodalma. Itt találjuk a különböző természettudományi munkamódszerek alkalmazását, valamint a konzerválási eljárásokat tárgyaló publikációkat is. Külön fejezetet kap a paleontológia és a vallás, valamint a települési földrajz régészeti vonatkozású anyaga. Az általános gazdaságtörténet és a közlekedés néhány közleménnyel szerepel, annál bővebb a bányászati irodalom (83 tétel). A növény és háziállatmaradványok kérdése és a paleoantropológia zárja le a 410 címből álló általános részt. A második főcsoport, az őskori irodalom, a bibliográfia gerince, több mint ezer tétel. Ebből a paleolit-mezolitikus korszak 253, a neolitikum 145, a bronzkor 120, az urnás sírok ideje 125, a hallstatt 130, a La Tène 215 irodalmi adattal szerepel.

A harmadik főcsoport, amely a korai középkori irodalmat tartalmazza, eléggé szétágazó részekre oszlik. Szerepel itt történeti rész, helynévkutatás, művészet, korai kereszténység, amíg azután sor kerül a régészeti feltárások eredményeire, és a népvándorlás egyes népeire. A 646 tételt felőlelő anyagnak csak mintegy harmadrésze régészet.

Az előző Pittioni-féle bibliográfiák túlmenően Reitinger nemcsak az osztrák terület, hanem a szomszédos országok irodalmát is figyelembe vette és „Nachbarräume” címszavak alatt az ausztriai régészetet közvetlenül érintő publikációkat is felsorolja. Ez persze csak szemelvényes kollektió. A magyar irodalomból 16 tételt számoltunk össze, ebből 9 őskori, 6 népvándorláskori publikáció. A válogatás meglehetősen ötletszerű, látszik, hogy nem kísérté figyelemmel hazai bibliográfiánkat. Az Acta Archaeologicaiból 4, a Dissertationes Pannonicaeból és az Archaeologia Hungaricából 3—3, az Archaeologiai Értesítőből csupán egy cím szerepel. Egyes helyeken annotálja a címeket, röviden jellemzi a művet. Különösen arra törekszik, hogy minden lehető helyet feltüntessen. Ezek a kiemelések néha nagy teret foglalnak el, pl. a 334 tétel 24 sorban közül 73 helynevet. Igen jó a bibliográfia regisztere. A szerzőkön kívül pontosan megjelöli a helyneveket, még akkor is, ha azok a címben nem fordulnak elő.

Kimaradtak azonban az egyes publikációkra vonatkozó ismertetések, bírálatok, amit nem tartunk szerencsésnek. Hiányoznak a régészekre vonatkozó személyes közlemények (nekrológ, biográfia, bibliográfia). Amennyire messzemenően összegyűjti a kutatók kisjelentőségű megnyilvánulásait, annyira feltűnő a velük foglalkozó közlemények elhanyagolása.

Figyelembe véve az osztrák régészet tekintélyes múltját, az a benyomásunk, hogy a fejlődése ezzel nem áll arányban. Csekély az archeológusok száma. Kiemelkedőbb a hallstatt és a La Tène irodalma, amelyben éppen hazai publikációink szűkölködnek. A kulturális kapcsolatok elmélyítése ezen a téren is kedvező befolyást gyakorolhat. A bibliográfiából ezt a tanulságot tartjuk elsősorban figyelemre méltónak.

Németh Endre